

«Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Σαπῶρ Β' καὶ ὁ διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν στὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα»

Elias E. Krippas

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2021-9-100>

Ἡ κατάσταση τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὡς ἀπολύτου μονοκράτορος Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως δὲν εἶχε ἀρίφνητες συνέπειες μόνο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ἀντιστοίχως προκάλεσε ἰσχυροὺς κραδασμοὺς καὶ σὲ ὅσους ἀπὸ τοὺς λαοὺς συνόρευαν μὲ αὐτήν, μὲ προεξάρχον, τὸ προαιώνιο ἀντίπαλον δέος: Τὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία.

Στὸ παρὸν πόνημα θὰ ἐξεταστοῦν οἱ ἐπὶ νέων βάσεων σχέσεις τῶν δύο Αὐτοκρατοριῶν μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν ἐπιστολὴ τοῦ κραταιοῦ Κωνσταντίνου Α' πρὸς τὸν ἔφηβο βασιλέα Σαπῶρ Β', ἡ ὁποία περιέχεται στὸν «Βίον Κωνσταντίνου» τοῦ Εὐσεβίου, καὶ ὁδοδείκεται, ἀφ' ἑνός τὸ ἄρθρο τοῦ Timothy D. Barnes, «Constantine and the Christians of Persia», ἐκδοθὲν τὸ 1985¹, καὶ ἀφ' ἑτέρου, τὸ ἄρθρο τοῦ David Frendo, «Constantine's Letter to Shapur II, Its Authenticity, Occasion and Attendant Circumstances», ἐκδοθὲν τὸ 2001².

Γιὰ νὰ τεθῇ ἓνα ἱστορικὸ πλαίσιο, θὰ μπορούσε σὲ ἀδρὲς εἰσαγωγικὲς γραμμὲς νὰ εἰπωθῇ, ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Περσῶν, εἶχε προηγηθεῖ ἡ ὑπερφηφὴς νίκη τοῦ Σαπῶρ Α' κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τὸ 260 στὴ μάχη τῆς Ἑδεσσας, μὲ τὴν ἀπροσμέτρητα ταπεινωτικὴ καὶ ἀλγεινὴ ἐξέλιξη τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ ἴδιου τοῦ

---

¹ Barnes T. D., Constantine and the Christians of Persia, The Journal of Roman Studies, Vol. 75 (1985), σ. 126-136.

² Frendo D., Constantine's Letter to Shapur II, Its Authenticity, Occasion and Attendant Circumstances, Bulletin of the Asia Institute, New Series, Vol. 15 (2001), σ. 57-69.

Ρωμαίου Αυτοκράτορα Βαλεριανού³ γεγονός που πολύ ύπόρρητα αναφέρει και ο Μ. Κωνσταντίνος στην εν θέματι επιστολή του προς τον Σαπώρ Β'. Ως προς την θρησκευτική του πολιτική, ο Σαπώρ Α' υπήρξε ανεκτικός προς τις άλλες θρησκείες, καίτοι ο ίδιος ήταν άκραιφνης πιστός του Ζωροαστρισμού. Άς σημειωθεί, επίσης, ότι την εποχή εκείνη εμφανίζεται ο Μανιχαϊσμός, με τον ίδιο τον ιδρυτή του, Μάνη, να εισδύη στην αυλή του βασιλέα Σαπώρ Α', χωρίς όμως να καταφέρνι να μεταστρέψη τον πιστό ζωροαστριστή βασιλιά⁴.

Έν τούτοις οι εύμενεις ημέρες της ανοχής απέναντι στους Μανιχαίους, έμελλε να λάβουν τέλος με τη βασιλεία του Βαράμ Β' -έγγονου του Σαπώρ Α'- ο οποίος εξαπέλυσε σφοδρούς διωγμούς έναντιον αυτής της αίρέσεως, καθ' ύποδειξιν τών ζωροα-

³ Τò 252 ο Σαπώρ Α' καταλαμβάνει την Άρμενία και τò 254 την Νίσιβι. Μετά από αυτές τις εξελίξεις ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Βαλεριανός αποφασίζει να επέμβη ο ίδιος και μεταβαίνει στην Άνατολή. Στην πολιορκία της Έδεσσας από τόν Σαπώρ Α' τò 260, ο ρωμαϊκός στρατός αποδεκατίζεται από λοιμό και ο αυτοκράτορας ζητά διαπραγματεύσεις. Ο Σαπώρ πρότεινε στόν Βαλεριανό μιá μεταξύ τους συνάντηση. Ο Βαλεριανός δέχθηκε, εν τούτοις συνελήφθη αιχμάλωτος και πέθανε στην Περσία όντας αιχμάλωτος. Ο Al-Tabari, πάντως, στην Ιστορία του, όπως τη μετέφρασε στά γερμανικά ο Th. Nöldeke, καταγράφει τρεις έκδοχές για την τύχη του Βαλεριανού στην Περσία: α) Ο Βαλεριανός μετά από την συμμετοχή του σέ καταναγκαστικά έργα, μαζί με άλλους αιχμαλώτους Ρωμαίους, και συγκεκριμένα στην κατασκευή του φράγματος του Šōštar, λαμβάνει χάρη από τόν Σαπώρ Α' και αφήνεται έλευθερος. β) Του διήρπαξαν μεγάλο χρηματικό ποσό και του απέκοψαν τη μήτη. γ) Δολοφονήθηκε, τελικώς, από τόν Σαπώρ. Ωστόσο, ο Nöldeke σχολιάζει ότι τὰ περι κακοποιήσεως και δολοφονίας του Βαλεριανού στερούνται έγκυρότητος και ύπαινίσσεται ότι ίσως όφειλονται στην έχθρότητα που έτρεφαν οι χριστιανοί κατά του παγανιστή αυτοκράτορα. Σπειύδει, όμως, να μην αποκλείση ότι όλα αυτά μπορεί και να ισχύουν. Σέ κάθε περίπτωση, τò γεγονός της αιχμαλωσίας του Βαλεριανού είχε συνταρακτικό αντίκτυπο τόσο στη Ρώμη όσο και στην Περσία, ενώ ο Σαπώρ δέν παρέλειψε να άπαθανάτιση αυτόν του τόν θρίαμβο σέ ανάγλυφες παραστάσεις στους βράχους του Naqsch-i-Rustam και της Shapur, κοντά στην Περσέπολη. Βλ. Συνέλλη Κ., Οι διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας έως τόν ΣΤ' αιώνα, Ιστορικές Έκδόσεις Στεφ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1986, σ. 34. Nöldeke Th., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari, Leyden 1879, σ. 32-33.

⁴ Βλ. Brock S. P., Christians in the Sasanian Empire: A case of divided loyalties, Studies in Church History 18, (1982), σ. 1-19. Rist J., Die Verfolgung der Christen im spätantiken Sassanidenreich: Ursachen, Verlauf und Folgen, Oriens Christianus 30 (1996), σ. 17-42. Κατά τόν Tabari, ώστόσο, ήταν ο Βαράμ (έγγονός του Σαπώρ Α') και όχι ο Σαπώρ, εκείνος που ο Μάνης προσπάθησε να μεταστρέψη στην αίρεσή του. Μετά όμως από έρευνα που έγινε στά πράγματα του Μάνη, ο Βαράμ διεπίστωσε ότι ήταν άπόστολος του Σατανά και γι' αυτό τόν σκότωσε, σκυλεύοντας τò νεκρό σώμα του και θανατώνοντας, επίσης, τούς όπαδούς του: «Wie man erzählt, suchte ihn Mânî der Zandik zu seiner Religion zu bekehren, aber er liess seine Sache untersuchen und fand, dass er ein Apostel des Satans sei; darum befahl er, ihn zu tödten, ihm die Haut abzuziehen, sie mit Hächsel auszustopfen und an einem der Thore von Gundê-Šâpûr aufzuhängen, welches (davon) das Mânî-Thor heisst; auch seine Gefährten und Anhänger brachte er um.» (Nöldeke, σ. 47). Η παρουσία, εν τούτοις, τών μανιχαίων, όπως σημειώνει ο Nöldeke, δέν εξαλείφθηκε τότε, ενώ συνέχισαν να υπάρχουν και μετά τούς διωγμούς που εξαπέλυσαν έναντιον τούς, τόσο ο Σαπώρ Β', όσο και ο Χοσρόης. Συνέχισαν δέ να υπάρχουν ακόμη πολλοί εξ αυτών, στά πρώτα χρόνια της δυναστείας τών Άββασιδών. Βλ. Nöldeke, σ. 48.

στρῶν μάγων⁵. Διάδοχοι τοῦ Βαρὰμ Β', ὑπῆρξαν ὁ Βαρὰμ Γ', ὁ Ναρσῆς, ὁ Ὁρμίσδας Β', ὁ Ἀδούρ Ναρσῆς καί, ἐν τέλει ὁ Σαπῶρ Β'. Ὁ πατέρας τοῦ Σαπῶρ Β', Ὁρμίσδας Β', τραυματίσθηκε θανάσιμα σὲ μιὰ μάχη κατὰ τῶν Ἀράβων⁶, ἀφήνοντας πίσω του τέσσερις γιούς: τὸν Ἀδὰρ Ναρσῆ, τὸν Ὁρμίσδα, ἕναν ἀκόμη τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἔχει διασωθεῖ, καὶ τὸν Σαπῶρ. Ὁ Ἀδὰρ Ναρσῆς ἀνῆλθε στὸν βασιλικὸ θρόνο, βασιλευσε ὅμως μὲ σκαιότητα καὶ γι' αὐτὸ γρήγορα καθαιρέθηκε καὶ φονεύθηκε. Ὁ ἀνώνυμος γιὸς δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν Σαπῶρ Β', ὅταν αὐτὸς ἔγινε βασιλιάς, καὶ παράλληλα, αἰχμαλώτισε τὸν ἄλλο -ἑτεροθαλῆ- ἀδελφὸ του, Ὁρμίσδα, ὁ ὁποῖος, ὅμως, κατάφερε νὰ δραπετεύσῃ καὶ νὰ καταφύγῃ στοὺς Ρωμαίους τὸ 323⁷. Τελικῶς, βασιλιάς ἔγινε ὁ Σαπῶρ, μὲ μιὰ εὐφάνταστη παράδοση νὰ ἀναφέρῃ ὅτι τὸ βασιλικὸ στέμμα τοποθετήθηκε πάνω στὴν κοιλία μιᾶς ἀπὸ τὶς συζύγους τοῦ Ὁρμίσδα, ἡ ὁποία κυφοροῦσε τὸν Σαπῶρ. Ἔτσι ὁ Σαπῶρ ἔγινε βασιλιάς πρὶν ἀκόμη γεννηθῆ⁸. Ἡ ἀξιοπιστία, βέβαια, αὐτῆς τῆς ἐκδοχῆς πλήττεται ἀπὸ τὴν εὐλογοφανῆ ἀπορία, πῶς θὰ μπορούσε, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, νὰ εἶχε γνωστῇ τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ.

Στὰ πρῶτα χρόνια, πάντως, τῆς βασιλείας τοῦ Σαπῶρ, ὄντας ἀκόμη ἀνήλικος ἀκόμη, ἐπικρατοῦσε, κατὰ εὐτυχὴ συγκυρία, περίοδος εἰρήνης μεταξύ Ρώμης καὶ

⁵ Σύμφωνα μὲ τὴν Κ. Συνέλλη, οἱ διωγμοὶ ἔλαβαν χώρα ἐξ αἰτίας τῆς κατηγορίας τῶν μάγων ὅτι οἱ Μανιχαῖοι ὑποκρίνονταν τοὺς χριστιανούς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διωχθοῦν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ. Ἀναφέρει μάλιστα χαρακτηριστικά, στὴν παραπομπή ὑπ' ἀρ. 22, στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου της, ὅτι στοὺς διωγμοὺς αὐτοὺς μαρτύρησε καὶ μία ἀπὸ τὶς γυναῖκες τοῦ Βαρὰμ Β', ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἡ ὁποία προερχόταν μᾶλλον ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ πού αἰχμαλώτισε καὶ μετέφερε στὴν Περσία, ὁ παππὸς του, Σαπῶρ Α'. Βλ. Συνέλλη, σ. 50 καὶ σ. 138.

⁶ Βλ. Nöldeke, σ. 51.

⁷ Ὅπως ἀναφέρει ὁ Nöldeke, αὐτὸς ὁ ἀδελφὸς τοῦ Σαπῶρ, ὁ Ὁρμίσδας, συμμετείχε στὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ 363 γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Νισίβευς ἀπὸ τοὺς Πέρσες, πολεμῶντας κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Σαπῶρ Β' (Nöldeke, σ. 52). Ὁ Ἰουλιανὸς, μὲ τὴν προοπτικὴ ὅτι θα κατακοῦσε τὴν Περσία, ἤθελε νὰ τὸν καταστήσῃ ὑποτελῆ τοῦ βασιλείου τοῦ περσικοῦ κράτους. Ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς ὅμως ἡττήθηκε. Καὶ ἐνῶ ὁ αὐτοκράτορας ἐξέπνευσε στὰ πρόθυρα τῆς περσικῆς πρωτεύουσας, ὁ Ὁρμίσδας διασώθηκε καὶ ἐπέστρεψε στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ὅπου συνέχισε τὴ στρατιωτικὴ του καριέρα, λαμβάνοντας ἀξιώματα πού τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ εἰσαχθῇ στὴ ρωμαϊκὴ ἀριστοκρατία. Ἀπέκτησε ἕναν γιό, τὸν ὁποῖο ὀνόμασε, ἐπίσης, Ὁρμίσδα, ἐνῶ κάποιοι μελετητὲς ὑποθέτουν ὅτι ἀπὸ τὴ γενεαλογία αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλείου Σαπῶρ, προερχόταν καὶ ὁ μετέπειτα πάπας Ὁρμίσδας (450-523). Βλ. *Shahbazi Shapur A.*, «HORMOZD (2)» *Encyclopædia Iranica*, τ. XII (2004), σ. 461-462.

⁸ Βλ. *Daryaei T.*, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, I.B. Tauris 2009, σ. 16. Ὁ Daryaei λαμβάνει αὐτὴν τὴν πληροφορία ἀπὸ ἔργο ἀνωνύμου συγγραφέως, ὑπὸ τὸν τίτλο «*Mojmal ol-Tawarikh wal-Qesas*», πού ἐκδόθηκε τὸ 1939 στὴν Τεχεράνη ἀπὸ τὸν Μ. Τ. Bahar. Κατὰ τὸν Otto Seeck, ἀπὸ τὴν ἄλλη, αὐτὴ ἡ ἱστορία περὶ τῆς στέψης τοῦ Σαπῶρ Β', ὄντας ἀκόμη στὴ μήτρα τῆς μητέρας του, εἶναι ἀβάσιμη (Seeck O., *Sapor II*. Στὸ: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, τ. IA/2, Στουτγάρδη 1920, στ. 2334-2354). Ὁ Tabari, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ὁρμίσδας πέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ κάποιον γιό. Μαθεύτηκε ὅμως, ὅτι κάποια ἀπὸ τὶς γυναῖκες τοῦ ἦταν ἔγκυος, καὶ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ὁρμίσδας, πρὶν πεθάνει, παρέδωσε τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα στὸν ἀγέννητο ἀκόμη γιό του. βλ. Nöldeke, σ. 51.

Περσίας ή όποία έκπορευόταν από τή σύμφωνο ειρήνης τού 298 μεταξύ τού Πέρσου βασιλέως Ναρσή και τού Ρωμαίου αὐτοκράτορος Διοκλητιανού⁹. Έν τούτοις, ένώ ό Σαπώρ βρισκόταν άκόμη στην παιδική του ήλικία, ή Περσική Αὐτοκρατορία δέχθηκε τίς έπιδρομές τών νομαδικών φυλών τών Άράβων¹⁰. Αὐτό τή στοιχείο μάλιστα, τή έντάσσει στό άρθρο τού ό D. Frendo, παραθέτοντας ως πηγή τά Χρονικά τού Πέρση ιστορικού al-Tabari (839-923)¹¹, και συνδέοντας περαιτέρω τή γεγονός άυτό μέ τήν ιστορία τού έρχομου στην άρτισύστατη Κωνσταντινούπολη πρέσβων άπεσταλμένων από τόν Σαπώρ, όί όποίοι, κατά τήν έκδοχή τού ρήτορα Λιβανίου, ήλθαν νά ζητήσουν από τόν Κωνσταντίνο μετάλλευμα σιδήρου γιά νά άντιμετωπίσουν τούς είσβολείς τούς¹². Άν και ή παραπάνω πληροφορία κρίνεται μάλλον ως έωλη -άφ' ου ή Περσία ήδη από τά άρχαία χρόνια ποτέ δέν άντιμετώπισε πρόβλημα έλλειψης τού προειρηθέντος μετάλλου-, σέ κάθε περίπτωση ό Σαπώρ νίκησε κατά κράτος τούς έπιδρομείς, φθάνοντας μέχρι και τή Μεδίνα¹³, ένώ παράλληλα έμεινε

⁹ Συνέλλη, σ. 35: «Ο Ναρσή θέλησε νά άναμιχθεϊ στά πράγματα τής Άρμενίας και κατόρθωσε νά έκδιώξει τόν βασιλέα της Τριδάτη Γ', νικήθηκε όμως σέ μάχη από τόν Καίσαρα τού Διοκλητιανού, Γαλέριο, και άφησε στά χέρια τού νικητή τή χαρέμι μέ τίς γυναίκες και τά παιδιά του. Έπακολούθησαν διαπραγματεύσεις, στίς όποίες ό Ναρσή, μέσω τού άπεσταλμένου του Άφφαρβάν, παρακαλούσε νά κλειστεί ειρήνη μέ όποιουσδήποτε όρους.» Τή θριαμβευτική νίκη τού Γαλερίου κατά τού Ναρσή άφηγούνται, έξ άλλου, όί πεισσοί τής περιήμης Αψίδας τού Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη. βλ. Chrysos E., Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations, Κληρονομία 8 (1976), σ. 15-16: «There is, in my opinion, indirect support for our historian's statement in the way that Diocletian and Galerius themselves used to advertise their great victory over the Persians: the type chosen for the bronze medallion struck to celebrate the event, and the composition of the central relief in the arch of triumph erected in Thessaloniki for the same reason. In his excellent study on the iconographic cycle of the reliefs on Galerius' arch, H. V. Schoenebeck has proved that the relief No. 20 allegorically demonstrates the culmination of the victorious event, in showing the Roman caesar fighting on horseback against the Persian king, who is also on horseback.»

¹⁰ Βλ. Daryae T., ŠĀPUR II, Encyclopædia Iranica (διαδικτυακή έκδοση, 2009) : <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>. Έπίσης, βλ. Nöldeke, σ. 53: «Nun aber waren die Länder der Araber am nächsten bei Persien, und dazu waren diese mehr als andere Völker darauf angewiesen, sich anderswoher Lebensmittel und Wohnsitze zu verschaffen, da ihr Zustand elend und ihre Nahrung dürrig war. So kamen sie denn schaarenweise aus dem Gebiet der 'Abdalqais' aus Bahrain und Kiazma über die See nach Rêšahr, dem Küstengebiet von Ardašir-Churra und den übrigen Gestanden Persiens, nahmen den Bewohnern ihr Vieh, ihr Getraide und ihre sonstigen Lebensmittel weg und trieben argen Unfug im Lande. So machten sie es geraume Zeit, ohne dass sie ein Perser angriff, da sie die Krone ja einem Kinde aufgesetzt hatten, vor welchem die Leute nur geringe Scheu hegten.»

¹¹ Frendo, σ. 61.

¹² Frendo, σ. 60-61.

¹³ Nöldeke, σ. 56: «Darauf kam er in die Nähe von Medina; auch dort tödtete er alle Araber, die er traf, oder machte sie zu Gefangenen.» Έν τούτοις, ό Nöldeke σέ σχόλιό του θεωρεί τήν έκστρατεία τού Σαπώρ, ό όποίος ξεκίνησε από τήν Κτησιφώντα, γιά νά φθάσει ως τή Μπαχρέιν, τήν Έρυθρά Θάλασσα και τή Μεδίνα καταδιώκοντας τούς Άραβες, ως έμπλη υπερβολής και ως μιά παράδοση ή όποία, κατά βάθος, άπηχεί τή όξυ μίσος τών Περσών έναντίον τών Άράβων (Βλ. σ. 57).

χαραγμένος ἀνεξίτηλα στὶς μνημεις τῶν Ἀράβων, λόγω τῆς τακτικῆς του νὰ βγάζη ἢ νὰ τρυπᾷ τοὺς ὤμους τῶν ἡττημένων¹⁴.

Ὡς πρὸς τὴ θρησκευτικὴ του πολιτικὴ, ὁ Σαπῶρ δὲν εἶχε μέχρι τότε ἐπιδείξει σημάδια μισαλλοδοξίας καὶ βιαιότητος ἐναντίον κάποιας θρησκευτικῆς μειονότητος. Στὴν περίπτωση, προπάντων, τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι μᾶλλον ἔβρισκαν ἕνα κάποιο καταφύγιο στὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία ἀπὸ τοὺς περιστασιακοὺς διωγμοὺς τῶν παγανιστῶν αὐτοκρατόρων πρὸ Κωνσταντίνου, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ τοὺς θεωροῦσε ἴσως καὶ μὲ συμπάθεια ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὴν ὀρισμένη διπλωματικὴ τακτικὴ, «ὁ ἐχθρὸς τοῦ ἐχθροῦ μου, εἶναι φίλος μου»¹⁵.

Παρὰ ταῦτα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύη καὶ νὰ ὑποστηριχθῇ μιὰ τέτοια συνθήκη, τὸ ἀπολύτως σίγουρο εἶναι ὅτι τὸ σκηνικὸ ἄλλαξε ἀκριβῶς λόγω τῆς σαρωτικῆς μεταβολῆς ποὺ ἐπισυνέβη στὴν ὄντοτητα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ πρώτη ἐκδηλῆ θρυαλλίδα αὐτῆς τῆς μεταβολῆς ἦταν τὸ Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων τὸ 313, τὸ ὁποῖο τύποις ἦταν μιὰ διακήρυξη ἀνεξιθρησκείας, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ περίτρηνη ἀναγνώριση τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν χριστιανῶν¹⁶. Ἡ συνέχεια στὴν πορεία τῆς θρησκευτικῆς δικαίωσης τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξε ἀκόμη πιδὶ ἀσύλληπτη δι' ἐνὸς αὐτοκράτορος ὁ ὁποῖος ἦταν σκανδαλωδῶς φίλα προσκείμενος στὴ νέα θρησκεία¹⁷, ἐνῶ παράλληλα ἀτεγκτος καὶ

¹⁴ Nöldeke, σ. 64: «Šāpūr war bis zu seinem Tode eifrig bemüht, die Araber niederzumetzeln und ihren Häuptlingen die Schulterknochen auszureissen; darum haben sie ihn „den Schulternmann“ genannt.» Ὁ Nöldeke ὥστόσο ἐκφράζει ἔνστασι στὴν ἐρμηνεία τὴν ὁποία παραθέτει ὁ al-Tabarī, συνδέοντας τὸ προσωνύμιο „der Schulternmann“ ποὺ ἀποδόθηκε στὸν Σαπῶρ, μὲ τὴ μέθοδό του νὰ τρυπᾷ τοὺς ὤμους τῶν Ἀράβων. Ἀντίθετα, γιὰ τὸν Nöldeke τὸ προσωνύμιο αὐτὸ φέρει μᾶλλον μιὰ τιμητικὴ ὑπόδηλωση ὡς „der Breitschultrige“. Ὡς ἐκείνου δηλαδή, ποὺ φέρει στοὺς ἀνθεκτικοὺς ὤμους του τὰ βάρη τῆς διακυβέρνησης. Σὲ διαφορετικὴ περίπτωση, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπεκαλεῖτο „Schulterndurchbohrer“ (τρυπητῆς ὤμων) (βλ. σ. 52).

¹⁵ Πρβλ. Συνέλλι, σ. 49-50: «Ἐτσι, ὅσο διάστημα ὁ χριστιανισμὸς ἦταν ὑπὸ διωγμὸν στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, οἱ χριστιανοὶ στὴν Περσία δὲν ἐδιώκονταν, ἀπεναντίας μάλιστα, μὲ τὴ μεταφορὰ αἰχμαλώτων ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς ἦταν χριστιανοί, καὶ μὲ τὴν ἐγκατάστασή τους σὲ ἀπομακρυσμένες περσικὲς ἐπαρχίες, ὁ χριστιανισμὸς διαδόθηκε ἀκόμη περισσότερο».

¹⁶ βλ. Φειδᾶς Β., Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', Ἀθήναι 1997, σ. 329: «Εἶναι σαφὲς στὰ κείμενα τῶν Ἀποφάσεων [ἐνν. τῶν Μεδιολάνων] ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας κατοχυρώνεται μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση μέσα στὰ γενικότερα πλαίσια τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκείας. Ἡ ἔμφαση αὕτη εἶναι εὐνόητη, γιατί ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας δὲν ἐφαρμοζόταν μέχρι τότε καὶ γιὰ τοὺς χριστιανούς. Ἐτσι, στὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου [ἐνν. στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία του] ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας παρουσιάζεται εὐλόγα ὡς παρεπόμενη σχετικὰ μὲ τὴν ἐλευθερία τῶν χριστιανῶν, ἀφοῦ ἡ μὲν πρώτη ἦταν πάντοτε αὐτονόητη, ἐνῶ ἡ δευτέρη ἔπρεπε νὰ κατοχυρωθῇ νομοθετικά».

¹⁷ βλ. Φειδᾶς, Ἐκκλ. Ἱστορία, τ. Α', σ. 332-333: «Ὁ Μ. Κωνσταντίνος ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εὐρύτατα πλαίσια τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τὰ ὁποία καθορίσθηκαν μὲ τὶς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων καὶ μὲ τὰ περιοριστικὰ ἢ καταπιεστικὰ διατάγματα γιὰ τὴν ἐθνικὴ θρησκεία, εὐνόησε στὴν πράξιν τὴν πλήρη ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μὲ ἄλλα θετικὰ μέτρα (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, X, 5-7. Βίος Κωνσταντίνου, 3, 18, 23, 25, 28, 43, 47, κ.ἄ.), ὅπως μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ μὲ διάταγμα (319) τοῦ

ψυχρὸς ἀπέναντι στὴν πατροπαράδοτη πίστη τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας· θρησκεία τὴν ὁποία συστηματικὰ ὑποβάθμιζε καὶ ἐξουδένωνε¹⁸.

Ὁ Σαπῶρ ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ νὰ προσέχῃ. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἐχθροῦ του, εἶχαν γίνοι φίλοι αὐτοῦ¹⁹. Πράγματι, οἱ χριστιανοὶ στὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία²⁰ ἀρχι-

κλήρου ἀπὸ τὰ δημόσια βάρη (Codex. Theod. XVI, 2, 2), μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τῶν χριστιανικῶν ναῶν νὰ ἔχουν ἰδιοκτησία καὶ νὰ δέχονται δωρεές (Codex. Theod. XVI, 2, 4), μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς στὶς πόλεις (Codex. Theod. III, 12, 3. Βίος Κωνσταντίνου, 3, 18-19), μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιχορήγηση γιὰ τὴν ἀνέγερση μεγαλοπρεπῶν ναῶν στὶς μεγάλες πόλεις (Ρώμη, Κπολη, Ἱεροσόλυμα, Ἐφεσο, Βηθλεὲμ κ.ά.), μὲ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ σχίσμα τῶν Δονατιστικῶν, τὸ Μελιτιανὸν σχίσμα, τὴν αἵρεση τοῦ Ἀρειανισμοῦ κ.ά. (Βίος Κωνσταντίνου, 2, 52 κέξ. 3, 6 κέξ.), μὲ τὴν ἐπιχορήγηση τοπικῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως τῆς Β. Ἀφρικῆς (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, X, 6, 1-5), μὲ τὴν καθιέρωση χριστιανικῶν συμβόλων καὶ παραστάσεων στὴν αὐτοκρατορικὴ καὶ στὴ στρατιωτικὴ ἐξάρτυση, στὶς στρατιωτικὰς σημαῖες, στὰ νομίσματα, στὰ δημόσια κτήρια κ.ά. (Βίος Κωνσταντίνου, 2, 20, 32-34, 44 κ.ά.), μὲ τὴν χριστιανικὴ δομὴ καὶ ἀγωγή τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας (Βίος Κωνσταντίνου, 4, 40, 51-52) κ.ά.»

¹⁸ Βλ. Φειδᾶς, Ἐκκλ. Ἱστορία, τ. Α', σ. 331: «[...] ὁ Μ. Κωνσταντίνος, [...] ἐκλείπει ἢ καὶ κατέστρεψε ὀρισμένους ναοὺς τῆς ἐθνικῆς θρησκείας [...], ἀφαίρεσε τοὺς τεράστιους θησαυροὺς τῶν πλούσιων ναῶν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς κρίσεως στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του καὶ γιὰ τὴν ἀποδυνάμωση τῶν ἱερέων τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, οἱ ὁποῖοι καταπολεμοῦσαν τὴ νέα θρησκευτικὴ του πολιτικὴ.» Ἐπίσης, βλ. Barnes, σ. 130: «He [ἐνν. ὁ Κωνσταντίνος] prohibited the erection of cult statues, the consultation of pagan oracles, divination, and sacrifice to the pagan gods on any occasion whatsoever – and he reiterated the prohibition when pagans protested. He sent out commissioners to survey and confiscate the treasures and valuables of every sort to be found in pagan temples and shrines throughout the East, and he forcibly suppressed some famous cult-centres, which Christians found offensive on moral as well as religious grounds.»

¹⁹ Πρβλ. Συνέλλην, σ. 50: «Εκείνη τὴν ἐποχὴ ἐμέλλε νὰ συμβεῖ ἓνα γεγονός, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀποφασιστικῆς σημασίας, ὃχι μόνο γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καὶ καθοριστικὸ γιὰ τὶς τύχες τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας. Ὁ Μέγας Κωνσταντίνος μετεστράφηκε στὸν χριστιανισμὸ πού ἔτσι ἀπὸ διωκόμενη ἐγίνε ἐπίσημη θρησκεία. Ἡ ἔλξη πού ἦταν φυσικὸ νὰ αἰσθανθοῦν οἱ χριστιανοὶ τῆς Περσίας πρὸς τὴν προστάτιδα τοῦ χριστιανισμοῦ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοὺς κατέστησε ὑποπτους στὴν κεντρικὴ διοίκηση καὶ τὸ ἱερατεῖο. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ χριστιανικὴ μειονότητα ἦταν πλέον πολιτικὸς παράγοντας τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Περσία διαφαίνεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Σαπῶρ Β', μέσω τῆς ὁποίας ὁ αὐτοκράτορας ἀναθέτει στὸν μεγάλο βασιλεῖα τὴν προστασία τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ χριστιανοὶ ἦταν πάντα ὑποπτοὶ γιὰ προδοσία [...].»

²⁰ Ἡ πρώτη μαρτυρία γιὰ ὑπαρξὴ χριστιανῶν στὴν Περσία, εἶναι ἐκείνη πού προέρχεται ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴ διήγηση γιὰ τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων μετὰ τὴν ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς πού ἀκουσαν τὸ κήρυγμά τους, ἦσαν «Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἑλαμίται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν...» (Πράξεις β:9). Ἐξ ἄλλου, σύμφωνα μὲ συριακὰς πηγές, ὅπως ἡ Διδασκαλία Ἀδδαίου καὶ οἱ Πράξεις Μάρεως (μαθητοῦ τοῦ ἀπ. Θαδδαίου), ἡ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Περσία ὀφείλεται στὴ δράση τοῦ ἀποστόλου -ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα- Θαδδαίου (ἢ «Ἀδδαίου» στὰ συριακά), ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἰδρυτὴς τῆς περσικῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ πεδίο αὐτῆς τοῦ τῆς δράσεως κατέστη ἡ ἐμβληματικὴ πόλη τῆς Ἑδεσσας τῆς Ὁρορηνῆς. Συγκεκριμένα, ἡ παράδοση αὕτη συνδέεται μὲ τὴν ὑποτιθέμενη ἀλληλογραφία μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Πέρση βασιλεῖ Ἀβγάρου, μὲ μεσολαβητὴ τὸν ἀπόστολο Θαδδαῖο. Σὲ κάθε περίπτωση, δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ ὑπαρξὴ ὀργανωμένων χριστιανικῶν κοινοτήτων πρὶν τὴν ἀνάδυση τῆς δυναστείας τῶν Σασσανιδῶν (226). Βλ. Συνέλλην, σ. 49. Chrysos E., Some Aspects

σαν ὁρατῶς νὰ ξεθαρρεῦουν. Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπιφανεῖς ἀποδείξεις γι' αὐτό, ἦταν οἱ *Demonstrationes* (Διδασκαλίες ἢ Ὁμιλίες) ποὺ συνέγραψε ὁ «Πέρσης σοφὸς» Ἀφραάτης, ὁ ὁποῖος μεταστράφηκε στὸν χριστιανισμὸ ἀκριβῶς στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Σαπῶρ Β'²¹. Στὸ πόνημά του ὁ Barnes, ἰσχυρίζεται ὅτι σὲ αὐτὲς τὶς Ὁμιλίες καὶ εἰδικώτερα στὴν πέμπτη ἐξ αὐτῶν, ὁ σοφὸς Ἀφραάτης ὄχι ἀπλῶς διεκήρυττε ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐτοιμαζόταν νὰ εἰσβάλῃ στὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία ὡς αὐτόκλητος ἀπελευθερωτὴς τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν²², ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ Θεὸς πάντα ἐκμηδενίζει τοὺς ἀλαζόνες καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καθὼς καὶ ὅτι ἔχει ὀρίσει τὴν κατατρόπωση τῆς Περσίας, ἀποκαλύπτοντας τὴν πρόθεσή Του αὐτὴ διὰ τοῦ Προφήτου Του Δανιήλ, ὁ ὁποῖος εἶχε προεῖπει τὴν κατάληξιν τοῦ ἐπικειμένου πολέμου. Ἐν ὀλίγοις, ὁ Ἀφραάτης ταυτίζει τὸ τέταρτο βασίλειο στὸ περίφημο ὄραμα τοῦ Δανιήλ, μὲ τὴ νέα χριστιανικὴ αὐτοκρατορία ἢ ὁποία θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἐνδιάμεση κατάστασι πρὶν τὸ τέλος τοῦ κόσμου, καὶ ποὺ θὰ παραδόσῃ ὀριστικὰ τὴν ἐξουσία της στὸν Μεσσία μετὰ τὴ Δευτέρα Αὐτοῦ Παρουσία καὶ τὴν Τελικὴ Κρίση²³. Ὅλα αὐτά, φυσικὰ, πόρρω ἀπείχαν ἀπὸ τὸ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς θελκτικὴ μουσικὴ γιὰ τὰ αὐτὰ τοῦ Σαπῶρ.

Ποιὰ ἦταν ὁμῶς ἡ πραγματικὴ πρόθεσι τοῦ Κωνσταντίνου, πρωταγωνιστοῦ στὴν προβολὴ αὐτῆ τοῦ δανιηλικοῦ ὁράματος; Εἶχε, πράγματι, ζηλώσει τὴν δόξα

---

of Roman-Persian Legal Relations, *Κληρονομία* 8 (1976), σ. 1-60. Brock S. P., *Christians in the Sasanian Empire: A case of divided loyalties*, *Studies in Church History* 18, (1982), σ. 1-19. Rist J., *Die Verfolgung der Christen im spätantiken Sassanidenreich: Ursachen, Verlauf und Folgen*, *Oriens Christianus* 30 (1996), σ. 17-42. Ross S. K., *Roman Edessa*, Routledge 2001, σ. 117-138. Griffith S. H., *The Doctrina Addai as a Paradigm of Christian thought in Edessa in the fifth century*, *Hugoye* 6 (2003), σ. 269-292. Harrak A., *The Acts of Mar Mari the Apostle*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2005.

²¹ Ὁ Ἀφραάτης (περ. 270 – περ. 345) προερχόταν ἀπὸ παγανιστικὴ οἰκογένεια καὶ βαπτίσθηκε χριστιανὸς ἐπὶ βασιλείας Σαπῶρ Β'. Ἐγινε ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ματθαίου (*Mar Mattai*), ἢ ὁποία βρισκόταν κοντὰ στὴ σημερινὴ Μοσοῦλη. Ἀνῆλθε, ἐπίσης, στὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ λαμβάνοντας τὸ ὄνομα Ἰάκωβος. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ταυτισθῇ, λανθασμένα, μὲ τὸν Ἰάκωβο τῆς Νίσιβης καὶ οἱ λεπτομέρειες τῆς ζωῆς του νὰ ἀλλοιωθοῦν καὶ διαστρεβλωθοῦν λόγῳ αὐτῆς τῆς ἐσφαλμένης ταύτισης. Ἐγράψεν τὶς Ὁμιλίες του (*Demonstrations*) στὰ συριακὰ κάπου μετὰ τῶν ἐτῶν 336 καὶ 345, ἔνῳ γιὰ τὴν πέμπτη Ὁμιλία του συγκεκριμένα, ὑπάρχει ἀρμενικὴ καὶ αἰθιοπικὴ μετάφρασις. Στὸ ἔργο του αὐτὸ ἐπιτίθεται στὰ ἰουδαϊκὰ ἔθιμα ποὺ ἔτειναν νὰ ἀλλοιώνουν τὸν χριστιανισμὸ. Παράλληλα, οἱ Ὁμιλίες τοῦ Ἀφραάτη κατέχουν ἰδιαίτερη ἀξία καθὼς σὲ αὐτὲς ἀπουσιάζουν οἱ χριστολογικὲς καὶ τριαδολογικὲς ἀνησυχίες ποὺ εἰσκόμισαν οἱ ἐξελίξεις πρὸ καὶ μετὰ τὴν Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο. Ἐτσι, παραμένει σὲ μιὰ βίβλοκεντρικὴ, ἀποκαλυπτικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ διάστασι τοῦ χριστιανισμοῦ. Βλ. Barnes, σ. 126. Pierre M. J. (éd.), *Les Exposés: Aphraate le Sage Persan*, vol. II, SC 349, 359, Paris: Cerf 1988, 1989. Lizorkin E., *Aphrahat's demonstrations. A conversation with the Jews of Mesopotamia*, CSCO 642, Sub. 129, Louvain: Peeters 2012.

²² Barnes, σ. 126: «*The present paper [...] argues that in 337 Constantine was preparing to invade Persia as the self-appointed liberator of the Christians of Persia (IV, VI [ἐνν. Ὁμιλίαι τοῦ Ἀφραάτη]), that Aphrahat expected him to be successful (V), [...]*»

²³ Βλ. Barnes, σ. 133-134.

του Μ. Ἀλεξάνδρου ἢ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἄλλων εὐκλεῶν στρατηλατῶν αὐτοκρατόρων ὥστε νὰ ἐτοιμάζῃ μὲ συστηματικότητα τὸ ὑπέρτατο σχέδιο κατάκτησης μιᾶς κραταιώτατης, ἢ ἂν μὴ τί ἄλλο, τουλάχιστον ὑπολογίσιμης αὐτοκρατορίας; Γιὰ τὸν Barnes, ἡ ἀπάντησις, διὰ τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἀνάγνωσις πού πραγματοποιεῖ ἐπ' αὐτῶν, εἶναι καταφατική²⁴. Προκύπτει, ὅμως, κάτι τέτοιο καὶ ἀπὸ τὸ μοναδικὸ ἱστορικὸ τεκμήριον ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν δύο ἡγητόρων τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, ἥτοι τὴν περιώνυμη ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Σαπῶρ;

Μὲ τὰ λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Barnes, ἡ ἐπιστολὴ εἶναι «προσηνής, διακριτικὴ, αἰνικτὴ καὶ ἔμμεση»²⁵. Ἐπιπλέον, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν φεῖδεται ταπεινώσεως ἀποκαλῶντας τὸν μειρακίσκο Πέρση βασιλεῖα «ἀδελφέ μου»²⁶, κάνοντάς τον μὲ αὐτὸν τὸν

²⁴ Barnes, σ. 131: «[...] the poet Publilius Optatianus Porfyrius wrote in 324/5 as if Constantine were on the point of mounting an expedition against Persia.», καθὼς καὶ σ. 132: «In his youth, Constantine had fought under Galerius, had served in the Roman army which advanced to Ctesiphon, and had visited the ruins of Babylon; might he not, like Trajan, embark upon eastern war? And did Constantine not allude, even in his letter to Shapur, to a career of conquest which began in the far west and proceeded eastward? Where Constantine cease his conquests?»

²⁵ Barnes, σ. 131: «The letter is polite, tactful, allusive and indirect – [...]».

²⁶ Ἡ φιλολογία περὶ τῆς ἔκφρασις «ἀδελφέ μου» ὡς ἐπιστολικὴ ἀπεύθυνσις τοῦ ἐκάστοτε Ρωμαίου αὐτοκράτορα πρὸς τὸν ἐκάστοτε Πέρση βασιλεῖα, εἶναι ἐκτενής, μὲ τὴν Κ. Συνέλλη στήν ὑποσημείωσιν ὑπ' ἀρ. 58 στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τῆς, νὰ παραπέμπῃ στὸ πόνημα τοῦ Εὐάγγελου Χρυσοῦ, Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations (σ. 17-22). Ἐκεῖ, ὁ Χρυσὸς λαμβάνει ἀφορμὴ ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Σαπῶρ Β', καὶ ἰδιαίτατα ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν προσφώνησιν, γιὰ νὰ ἐπιρρῶσιν τὴ θεωρίαν τοῦ Güterbock πὺν ὁλόθυμα ἐγκολπώνεται καὶ ὁ ἴδιος, περὶ τῶν δύο ἰσοστίμων καὶ ἀλληλοαναγνωριζόμενων κρατῶν. Συνακόλουθα καὶ ἡ Συνέλλη – ἔχοντας ὡς βάση τὸ γράμμα πὺν ἔστειλε ὁ υἱὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ διάδοχός του, Κωνσταντῖνος, σὲ αὐτὸν τὸν Σαπῶρ Β' τὸ 358, σὲ μιὰ ἐποχὴ πὺν ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἀσκοῦσε μιὰ καθαρῶς ἀμυντικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὸ προαιώνιο ἀντίπαλο βασίλειον – ὑπογραμμίζει καὶ ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἡ χρῆσις τῆς προσφώνησις «ἀδελφέ μου» ἀπεικονίζει τὴν ἀμοιβαίαν ἀναγνώρισιν τῆς κρατικῆς κυριαρχίας τοῦ ἄλλου, ἐνῶ γιὰ τὴν ἰσοτιμίαν τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων μὲ τοὺς σασσανίδες μεγάλους βασιλεῖς, παραπέμπει – στήν ἀμέσως προηγούμενη ὑποσημείωσίν της – στὸ ἔργο τοῦ Güterbock, Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts. Ἀπὸ πλευρᾶς μας, θὰ ἐπιμείνουμε στὸν παραπάνω ἰσχυρισμό μας, ὅτι αὐτὴ ἡ ἔκφρασις πὺν μεγάλῳ ψυχᾷ ἀπευθύνει ὁ Μ. Κωνσταντῖνος πρὸς τὸν Σαπῶρ, φανερῶναι μιὰ προσωπικὴ διάθεσις τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα, παρὰ ἕναν καθιερωμένο ἐπιστολικὸ ἢ διπλωματικὸ τύπο ἀπέναντι στὸν Πρῶτο τοῦ ἀντιπάλου βασιλείου. Αὐτὴν τὴν προοπτικὴ ἐνισχύει ἄλλωστε καὶ τὸ γεγονός – ὅπως τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Χρυσός – ὅτι αὐτὴ ἡ προσφώνησις ἐγκαινιάσθηκε ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου, ἐνῶ διατηρήθηκε ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ σχέσεις μετὰ τῶν δύο κρατῶν ἦσαν τεταμένες καὶ ἐχθρικές. Συνοψίζοντας, ἂν ἐν τέλει, αὐτὴ ἡ τάσις γιὰ μιὰ τόσο γενναϊόδωρη ἀναγνώρισις τοῦ βασιλείου τῶν Περσῶν ὡς ἀπολύτως ἰσοτίμου – ὅπως τὸ ἀποδίδει ἡ μοναδικὴ γλαφυρότητα τῆς ἔκφρασις «ἀδελφέ μου» – ξεκίνησε ἐπὶ Κωνσταντίνου, αὐτὸ μᾶλλον πρέπει νὰ ἐνταχθῇ στήν ὅλη καινοφανὴ στάσις καὶ πολιτικὴ του. Ἐπίσης, πρβλ.: «For these reasons the Emperor's strategic choices and orders and the replies that he made in formal verbal exchanges with foreign embassies could only be determined by the general values of Graeco-Roman culture, of which he himself was a product. When that culture changed, as with the victory of Christianity, so did some of the values that informed

τρόπο ἀπολύτως ὁμότιμό του· γεγονὸς πὺν ἴσως θὰ ἦταν τὸ τελευταῖο πὺν θὰ περιμενε κανεῖς ἀπὸ ἓναν Ρωμαῖο Αὐτοκράτορα. Κάτι εἶχε ἀλλάξει. Κάτι πὺν ἐκφράζεται ἐναργέστατα ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ ἰδίου τοῦ μονοκράτορα ὁ ὁποῖος εὐθαρσῶς δηλώνει γιὰ τὸν Θεὸ τῶν χριστιανῶν: «Τοῦτον τὸν Θεὸν ὁμολογῶ ὅτι τιμῶ μὲ ἀδιάκωπον μνήμην»²⁷. Παράλληλα ἐκφράζει τὴ βδελυγμία του γιὰ τὴν ἀποτρόπαιη τακτικὴ τῶν θυσιῶν στὴν ὁποία ἐπιδίδονταν παραδοσιακὰ οἱ προκάτοχοί του, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους φροντίζει νὰ ἀποσυνδεθῇ τελείως, βρίσκοντας ἀπολύτως δίκαιη τὴ νέμεση τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, προκληθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀσεβῆ καὶ ἀλαζονικὴ τοὺς συμπεριφορά. Ἐπιπλέον, δὲν διστάζει ἀκόμη νὰ κάνῃ μνεῖα τῆς πιδὸ ἐπονείδιστης, ἴσως, σελίδας στὴν ἱστορία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἢ ὁποία, ἀντιστρόφως, ἀποτελεῖ τὴν ἐνδοξότερη σελίδα στὴν ἱστορία τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας: Τὴ διαδόμπευση τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Βαλεριανοῦ πὺν ἐσύρθη αἰχμάλωτος ὡς τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα τοῦ ἀρχέκακου ἀντιπάλου. Μία ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκατανόητη ἀναφορά, ἢ ὁποία θὰ προκαλέσῃ τὴν εὐλογοφανῆ ἀπορία τοῦ Pierre Batiffol, ὁ ὁποῖος σὲ ἄρθρο του τὸ 1914 θὰ ἀναρωτηθῇ: «Μπορεῖ κανεῖς νὰ φανταστῇ τὸν Κωνσταντῖνο νὰ σχολιάζῃ στὸν Σαπῶρ ἓνα θέμα τόσο ὀδυνηρὸ γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ περηφάνια;»²⁸, γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ προσφυῶς ὁ Frendo ἐνενηντα περίπου χρόνια ἀργότερα: «Ὅλα τὰ ἀκατανόητα ἐδῶ πρέπει νὰ ἰδωθοῦν ὑπὸ τὸ μεταβατικὸ φῶς μιᾶς ἄνευ προηγουμένου ἱστορικῆς πραγματικότητος»²⁹, στὴν ὁποία ἓνας Ρωμαῖος αὐτοκράτορας διακηρύσσει τὴν ἀφοσίωσή του στὸν Χριστιανισμό.

Τὸ γράμμα τοῦ Κωνσταντίνου κλείνει μὲ τῖς ἐξῆς εὐχυμες φράσεις:

«Σκέψου πόσον εὐχαριστοῦμαι πληροφορούμενος ὅτι καὶ τῆς Περσίδος αἱ καλύτεραι περιοχαὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν στολίζονται, ὅπως τὸ ἐπιθυμῶ, ἀπὸ ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἐννοῶ τοὺς χριστιανούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποβλέπει ὅλη αὐτὴ ἡ ἐπιστολή. Εὐχόμεναι λοιπὸν εἰς σὲ τὰ κάλλιστα, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς ἐκείνους τὰ κάλλιστα, διότι ἰδικοὶ σοῦ εἶναι καὶ ἐκεῖνοι. Διότι οὕτω θὰ ἔχῃς ἰλεων καὶ εὐμενῇ τὸν δεσπότην τῶν ὅλων πατέρα Θεόν. Αὐτοὺς λοιπόν, ἐπειδὴ εἶσαι τόσο σπουδαῖος, σοῦ συνιστῶ· τούτους ἀκριβῶς, ἐπειδὴ διακρίνεσαι διὰ τὴν ἐξαίρετον εὐσέβειάν σου, σοῦ ἐμπιστεύομαι· τούτους

foreign relations; Constantine's letter to Shapur II is perhaps the first symbol of that.» (Millar F.G.B., "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 BC to AD 378", Britannica 13 (1982), σ. 22).

²⁷ Εὐσέβιος Καισαρείας, Εἰς τὸν Βίον Κωνσταντίνου Βασιλέως, Λόγος Δ', § 9, ΕΠΕ, τ. 4, Θεσσαλονικὴ 1982, σ. 448-449: Τοῦτον τὸν Θεὸν ἀθανάτῳ μνήμῃ τιμᾶν ὁμολογῶ, [...].

²⁸ «Imagine-t-on Constantin parlant à Sapor d'un sujet si douloureux à l'orgueil romain?»: Batiffol P., Les documents de la Vita Constantini, Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétiennes 4 (1914), σ. 81-95.

²⁹ Frendo, σ. 60: «All irregularities here must be seen in the transient light of an unprecedented historical situation».

ἀγάπα κατ' ἄξίαν τῆς φιλανθρωπίας σου. Διότι διὰ τῆς ἐκφράσεως τοιαύτης πίστεως θὰ δώσης καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν σου καὶ εἰς ὑμᾶς ἀπερίγραπτον χάριν»³⁰.

Πολλοὶ σὲ αὐτὲς τὶς γραμμὲς εἶδαν μιὰ συγκαλυμμένη ἔως καὶ εὐθεῖα ἀπειλή³¹ τοῦ ἀναδιαμορφωμένου Ρωμαίου αὐτοκράτορα πρὸς τὸν Πέρση ὁμολόγό του, μὲ προεξάρχοντα τὸν Otto Seeck, τὸ πρίσμα τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸν Frendo, ἐγκολπώνεται ὁλόθυμα ὁ Timothy Barnes, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἀποσιωπᾷ, φροντίζοντας νὰ προβάλῃ τὶς τραναχτές ἀρχαῖες πηγές του. Πρέπει νὰ εἰπωθῇ ἔδῳ, ὅτι, ὅπως διαφωτίζει ὁ Frendo, ὁ Otto Seeck εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ἐρευνητῶν, θιασώτης τῆς ιδέας ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος κατέστρωνε κάποιον μεγαλεπήβολο σχέδιο κατάκτησης καὶ προσάρτησης τῆς Σασανιδικῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ τοῦ πονήματός του τοῦ 1911, «*Geschichte des Untergangs der antiken Welt*» (Ἱστορία τῆς κατάρρευσης τοῦ ἀρχαίου κόσμου)³². Ἐτι περαιτέρω, ὁ Frendo δὲν παραλείπει νὰ στηλιτεύσῃ

³⁰ Εὐσέβιος *Καίσαρειας*, Εἰς τὸν Βίον Κωνσταντίνου Βασιλέως, Λόγος Δ', § 13, ΕΠΕ, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 450-453: Τούτῳ τῷ καταλόγῳ τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὴ τῶν χριστιανῶν (ὑπὲρ γὰρ τούτων ὁ πᾶς μοι λόγος), πῶς οἶε με ἡδεσθαι ἀκούοντα ὅτι καὶ τῆς Περσίδος τὰ κράτιστα ἐπὶ πλείστον, ὥσπερ ἔστι μοι βουλομένῳ, κεκόσμηται. Σοὶ τ' οὖν ὡς ὅτι κάλλιστα ἐκείνοις θ' ὡσαύτως ὑπάρχοι τὰ κάλλιστα, ὅτι σοὶ κάκεινοι. Οὕτω γὰρ ἔξεις τὸν τῶν ὄλων δεσπότην πατέρα Θεὸν Ἰλεω καὶ εὐμενῇ. Τούτους τοιγαροῦν, ἐπειδὴ τοσοῦτος εἰ, σοὶ παρατίθεμαι· τοὺς αὐτοὺς τούτους, ὅτι καὶ εὐσεβεῖα ἐπίσημος εἰ, ἔγχειρίζω· τοὺς ἀγάπα ἀρμοδίως τῇ» σεαυτοῦ φιλανθρωπία· σαντῶ τε γὰρ καὶ ἡμῖν ἀπερίγραπτον δώσεις διὰ τῆς πίστεως τὴν χάριν.

³¹ Στὴν πραγματικότητα, αὐτὸς ποὺ εὐθέως ἀπειλεῖ δείχνοντας τὶς ἐπεκτατικὲς διαθέσεις του, εἶναι ὁ Σαπῶρ, ὁ ὁποῖος σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ: «*Παρ' ὅλο πού θὰ μπορούσα νὰ ἀπαιτήσω ὅλες τὶς κτήσεις τῶν προπατόρων μου, τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἡ αὐτοκρατορία τῶν ὁποίων ἐφθανε ὡς τὸν ποταμὸ Στρυμόνα καὶ τὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας, ἐν τούτοις εἰμαι τόσο σῶφρων ὥστε νὰ θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἀνακτήσω (μόνο) τὴν Ἀρμενία μὲ τὴ Μεσοποταμία, ἡ ὁποία μὲ δόλο ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸν παππού μου*» («*Ad usque Strymona flumen et Macedonicos fines tenuisse maiores imperium meos... ideoque Armeniam recuperare cum Mesopotamia debeo, avo meo composite fraude praereptam*», *Amm. Marc. XVII 5, 5/6*)· προσβάλλοντας καὶ φαλκιδεύοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ Σύμφωνο Εἰρήνης τοῦ 298.

³² Προφανῶς ἡ θέσις αὐτῆς τοῦ Seeck, εἶχε ὡς βάση τῆς τῆ θεωρίας τῆς *Universalherrschaftsanspruch* (= ἀξίωσις γιὰ παγκόσμια κυριαρχία) τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Μιὰ θεωρία ποὺ ἐγκολπώνονταν πολλοὶ ἱστορικοί, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους, ἡ ἀξίωσις αὐτῆς κληροδοτήθηκε στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ὡς συνέχεια τῆς ρωμαϊκῆς. Σύμφωνα μὲ τὴν θεωρίαν αὐτή, τὸ Βυζάντιο ἐπέμενε πεισματικὰ σ' αὐτὴ τὴν παράλογη ἀξίωσίν του γιὰ παγκόσμια κυριαρχία, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ δυνάμεις του ἐφθιναν διαρκῶς. Ἐτσι φυσικὰ δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἀναγνώριση ἄλλου κράτους, πολὺ περισσότερο γιὰ σχέση ἰσοτιμίας ἀνάμεσα στὴν αὐτοκρατορία καὶ ὁποιοδήποτε ἄλλο λαὸ, ποὺ ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μαζί της. Ἡ Περσία, βέβαια, δὲν μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἐξάιρεση. Πολὺ γλαφυρὰ ἀναφέρει ὁ Εὐάγγελος Χρυσὸς στὴν Εἰσαγωγή τοῦ πονήματός του, *Some aspects of Roman-Persian Legal Relations*, ὅτι ὁ «ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμός» καὶ ἡ «βυζαντινὴ παγκοσμιότητα» ἦσαν γοητευτικὰ θέματα στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ξαναέγιναν δημοφιλεῖς τῇ δεκαετίᾳ τοῦ 1930. Ἡ ἐρμηνεία γιὰ τὴ δημοτικότητα αὐτῆς τῆς θεωρίας στίς δύο αὐτὲς ἐποχές, εἶναι ἀρκετὰ προφανής, νομίζουμε. Ἀλλωστε, οἱ ἱστορικοὶ ποὺ συνέβαλαν στὴν ἐδραίωσις τῆς θεωρίας, ἦσαν Γερμανοὶ καὶ Ρῶσοι. Ἐτσι, κατὰ τοὺς Ostrogorsky, Dölger, Grabar καὶ τοὺς μαθητὲς τους, τὸ Βυζάντιο παρὰ τὴν προοδευτικὴν κατάρπτωση τῆς πολιτικῆς του δυνάμεως

ἐμμέσως τὸν Barnes, γιὰ τὴν τάση τοῦ νὰ δίνη πίστη σὲ πανηγυριστὲς ἢ σὲ θολῆς ιστορικῆς ἀξιοπιστίας κείμενα -ὅπως τὸ Anonymus Valesianus³³, ποὺ δείχνουν τὸν Κωνσταντῖνο νὰ σχεδιάζῃ τὴν περσικὴ τοῦ ἐκστρατεία στὰ πρότυπα μιᾶς “θρησκευτικῆς σταυροφορίας” (ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ Barnes), μὲ ἐπισκόπους νὰ τὸν συνοδεύουν, μὲ τὴ μεταφορὰ μιᾶς παλαιοδιαθηκικῆς ἐμπνεύσεως σκηνῆς στὴν ὁποία θὰ τελοῦνταν τακτικῶς ἡ θεία εὐχαριστία, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου, ὁ ἐπίδοξος αὐτοκράτορας-στρατηλάτης ἔταξε ὅτι θὰ βαπτίζοταν ἐν δόξῃ στὸν Ἰορδάνη ποταμὸ, πρὶν τὴν εἰσβολὴ τοῦ στὴ Μεσοποταμία³⁴ στοιχεῖα τα ὁποία ἀναπαράγει ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ ὁ Εὐσέβιος στὸν «Βίον Κωνσταντίνου»³⁵. Ἐν τούτοις ὁ Frendo ἐπισημαίνει τὸν χονδροειδῆ ιστορικὸ ἀναχρονισμὸ στὰ περὶ «σταυροφορίας», ὑπενθυμίζοντας ὅτι μπορεῖ ὁ Κωνσταντῖνος νὰ προβάλλῃ ὡς ἓνας χριστιανὸς αὐτοκράτορας, ὅμως σὲ μία ὄχι εἰσέτι χριστιανικὴ αὐτοκρατορία³⁶. Γιὰ νὰ ἀναχαιτίσῃ, τέλος, ὅλη αὐτὴν τὴν ἀμετροπέπεια, ὁ Frendo ἐπικαλεῖται τὸ πόρισμα τοῦ Garth Fowden:

«Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ πρὸς τὸν Σαπῶρ, ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν ἓνας ρεαλιστής, ὁ ὁποῖος κατανοοῦσε τὸ ὄφελος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς κοινότητες κάτω ἀπὸ τὴ σασανιδικὴ κυριαρχία, ἀλλὰ

καὶ τῆς στρατιωτικῆς του ἐξασθένειας, συνέχισε νὰ παραμένῃ πιστὸ στὴν ιδέα τῆς ἀξίωσης γιὰ παγκόσμια κυριαρχία. Αὐτὴ ἡ ἔρμηνεα κάνει τὸν Χρυσὸ νὰ διερωτηθῇ: «ἦσαν πράγματι οἱ Βυζαντινοὶ τόσο σχιζοφρενεῖς ὅσο τοὺς παρουσιάζουν οἱ μελετητές;» Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1970 καὶ μετὰ, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ θεωρία ἀμφισβητήθηκε μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα ιστορικῶν ὅπως ὁ H. – G. Beck καὶ ἡ Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ. Βεβαίως, εἶχαν προηγηθεῖ οἱ K. Güterbock καὶ K.-H. Ziegler. *Bl. Chrysos*, σ. 1-2. Συνέλλη, σ. 19-20.

³³ Πρόκειται γιὰ μιὰ συλλογὴ δύο κειμένων τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἄγνωστοι, καὶ τὸ περιεχόμενό τους ἀναφέρεται σὲ διαφορετικὲς ιστορικὲς φάσεις. Ἐκδόθηκαν στὸ Παρίσι τὸ 1636 ἀπὸ τὸν Γάλλο ιστοριοδίφῃ Ἑρρίκο Βαλουά (Henri Valois), ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ συλλογὴ αὐτὴ δανείσθηκε τὸ ὄνομα. Ὁ Βαλουά τὴν ἐξέδωσε στὸ τέλος τοῦ τόμου, στὸν ὁποῖον ἐξέδωσε καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελίνου. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς συλλογῆς φέρει τὸν ἐπίσημο τίτλο, *Origo Constantini Imperatoris*, περιέχει ὅμως συνοπτικὲς βιογραφίες τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων ἀπὸ τὸ 305 ἕως τὸ 337. Τὸ δεύτερο κείμενο ἔχει ὡς θέμα τὰ γεγονότα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Αὐτοκρατορίας, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἐνθρόνισή τοῦ Νέπου (474) καὶ κλείνοντας μὲ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδώριχου (526). Τὰ παλαιότερα χειρόγραφα τῆς συλλογῆς χρονολογοῦνται στὸν 9ο αἰῶνα καὶ βρίσκονται στὴν Γερμανικὴ Κρατικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου. Στὸ ἐπικριτικὸ σχόλιο τοῦ Frendo κατὰ τοῦ Barnes, ὁ ὑπαινιγμὸς ἀφορᾷ, προφανῶς, στὸ πρῶτο κείμενο τοῦ Anonymus Valesianus. Πράγματι, ὁ Otto Seeck, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου μέρους τοῦ λήμματος Anonymus Valesianus στὴν Ἑγκυκλοπαίδεια Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, ἐπισημαίνει τὶς ἀδυναμίες τῆς συγκεκριμένης πηγῆς. βλ. Seeck O. & Hartmann L. M., Anonymus Valesianus. Στὸ: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, τ. I, 2, Στουτγάρδη 1894, στ. 2333-2334.

³⁴ Barnes, σ. 132.

³⁵ Εὐσέβιος *Καίσαρος*, Εἰς τὸν Βίον Κωνσταντίνου Βασιλέως, Λόγος Δ', § 56, ΕΠΕ, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 502-503.

³⁶ Frendo, σ. 64.

δὲν θὰ διακύβευε τὴν αὐτοκρατορία τοῦ χάριν ἐκείνων, ἐνσωματώνοντας, ἐπὶ παραδείγματι, ἐδάφη ποὺ δὲν θὰ εἶχε τρόπο νὰ ἐλέγξῃ»³⁷.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὶς πραγματικὲς προθέσεις τοῦ Κωνσταντίνου, εἴτε λόγῳ ἀνασφάλειας ποὺ προεκλήθη ἀπὸ τὶς κινήσεις ἐνὸς αὐτοκράτορα στὸ πρόσωπο τοῦ ὁποίου συμμειγνύονταν πρωτάκουστα οἱ ιδιότητες τοῦ χριστιανοῦ καὶ τοῦ Ρωμαίου, εἴτε λόγῳ τοῦ ἀναβρασμοῦ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς τάξεις τῶν ἐν Περσίᾳ χριστιανῶν οἱ ὁποῖοι τολμοῦσαν νὰ διαδίδουν ἀναισχυντα προφητείες περὶ ἀτιμωτικής ἐξαφάνισης τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ νεαρὸς Σαπῶρ τὸ 336, ἕνα χρόνον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, διατάζει τὸν στρατό του νὰ εἰσβάλῃ στὴν Ἀρμενία³⁸ ὅπου καὶ κατέστησε Πέρση κυβερνήτη, διαρρηγνύοντας ἔτσι τὸ σύμφωνο εἰρήνης μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Περσῶν ποὺ εἶχε συναφθεῖ ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ καὶ τὸν Ναρσὴ ἀντιστοίχως, τὸ 298³⁹. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχὴ μιᾶς μακροχρόνιας σύρραξης στὴν ὁποία ἐνεπλάκη ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου, Κωνσταντῖος, καὶ περιλαμβάνει τὴν ἐργώδη προσπάθεια, ἀπὸ πλευρᾶς Σαπῶρ, νὰ καταληφθῇ ἡ πόλη τῆς Νίσιβης, γεγονός ποὺ δὲν ἐπετεύχθη ὀριστικά, παρὰ μόνον τὸ 363.

Τὸ βανασότερο ὅμως ἐπακόλουθο αὐτῆς τῆς σύγκρουσης ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Περσίας οἱ ὁποῖοι ἀπὸ διωκόμενη θρησκευτικὴ μειονότητα, θεωρήθηκαν ὡς πέμπτη φάλαγγα⁴⁰. Οἱ διώξεις καὶ οἱ σφαγὲς ἐναντίον τους ξεκίνησαν κατὰ

³⁷ Fowden G., *The Last Days of Constantine: Oppositional Versions and Their Influence*, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 84 (1994), σ. 151. Ἐπιπρόσθετα, στὸ πόνημα τοῦ Εὐ. Χρυσοῦ βρίσκουμε μία ἀκόμη αἰτία γιὰ τὸ παράλογο μιᾶς τέτοιας ἐπεκτατικῆς ἐκστρατείας. Αἰτία ἡ ὁποία καλύπτεται συνάμα ἀπὸ ἕναν δεισιδαιμονικὸ μανδῦα ποὺ μετατρέπει τὸ ὅλο ἐγχείρημα σὲ κάτι ἀκόμη πιὸ μάταιο καὶ ἀπαγορευτικό: Ὅρισμένοι συγγραφεῖς τοῦ τετάρτου αἰῶνα (Αὐρήλιος Βίκτωρ, Εὐτρόπιος, Ρούφος Φέστος, καθὼς καὶ τὸ *Scriptores Historiae Augustae*) ἀναφέρουν τὴν περίπτωσι τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα Κάρου, ὁ ὁποῖος πέθανε αἰφνίδια τὸ 283 μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχημένη ἐκστρατεία στὴν Περσία καὶ μετὰ τὴν ληλησία τῆς Κτησιφώντος. Οἱ προμνημονευθέντες συγγραφεῖς συνδέουν αὐτὸν τὸν ἀνεξήγητο θάνατο μὲ ἕναν χρησμὸ ὁ ὁποῖος ὀρίζει κατηγορηματικά ὅτι κανένας Ρωμαῖος αὐτοκράτορας δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ προελάσῃ στὴν Περσικὴ πρωτεύουσα, τὴν Κτησιφώντα. Ἀψηφώντας αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Κάρος, δέχθηκε τὸ ἀμείλικτο πλῆγμα τῆς μοίρας. Ἐπιλογικά, ὁ Χρυσὸς ἀναφερόμενος στὴν περίπτωσι τοῦ Ἰουλιανοῦ –ὁ ὁποῖος πέθανε πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κτησιφώντος– παραθέτει τὰ ἐπικριτικά λόγια τοῦ Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, ὁ ὁποῖος ἀπρόκαλυπτα ὀνειδίζει τὸν παγανιστὴ αὐτοκράτορα γιὰ τὸ ὅτι θέλοντας αὐτὰ ποὺ δὲν τοῦ ἀνῆκαν, ἔχασε, ἐν τέλει, καὶ αὐτὰ ποὺ ἀνῆκαν στὴν αὐτοκρατορία του (*Chrysos*, σ. 22-24).

³⁸ Συνέλλη, σ. 37: «Εκείνη τὴν ἐποχὴ στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἡ ὑποστήριξις καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνον εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ σύσφιξι τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν ἡδὴ ἀπὸ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ἐκχριστιανισμένην Ἀρμενίαν. Τὸ γεγονός αὐτὸ σήμαινε κίνδυνον γιὰ τὶς περσικὰς βλῆψεις γιὰ τὴ χώρα. Σὲ δυσμενὴ θέσιν βρέθηκε τότε καὶ ἡ χριστιανικὴ μειονότητα τοῦ περισκοῦ κράτους, ἡ ὁποία ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀπολάμβανε σχετικὴ ἐλευθερία στὴν ἐξάσκηση τῶν θρησκευτικῶν της καθηκόντων.»

³⁹ Βλ. σ. 4, ὑποσημείωσις ἀρ. 9.

⁴⁰ Συνέλλη, σ. 37: «Ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοὺς ἔκανε νὰ δοῦν σ' αὐτὴν τὸν φυσικὸν τοῦς προστάτην, δὲν παρέλειψαν μάλιστα νὰ ἐκδηλώσουν τὰ αἰσθήματά τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπάσει ἕνας φοβερὸς διωγμὸς ἐναντίον τους (339/40).»

τὸ 339-40, κορυφώθηκαν τὸ 344-45 καὶ συνεχίστηκαν καὶ ἐπὶ βασιλείας τοῦ διαδόχου τοῦ Σαπῶρ, Ἀρταξάρη Β' (379-383)⁴¹. Οἱ διωγμοὶ περιελάμβαναν καταστροφὲς ἐκκλησιῶν ἐνῶ στυγερὸ ἀπὸτοκο ἦταν ἡ ὑπαρξὴ χιλιάδων μαρτύρων, μὲ προεξάρχοντα τὸν ἅγιον Συμεῶν Βαρσαββαῖο ἐπίσκοπο τῆς Σελευκείας-Κτησιφώντος, πρωτεύουσας τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας⁴² μάρτυρες οἱ ὁποῖοι συνέστησαν τὸ Περσικὸ μαρτυρολόγιο. Οἱ ἐναπομείναντες χριστιανοὶ τῆς Περσίας, προσπάθησαν νὰ διασκεδάσουν τὶς ὑποψίες ἐλλιποῦς ἀφοσίωσης πρὸς τὸ περσικὸ καθεστῶς, μέσῳ τῆς προοδευτικῆς ἔως ὀριστικῆς ἀποξένωσής τους ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εὕρεση καρποφόρου ἐδάφους ἐκ μέρους τῶν ἐκδιωχθέντων νεστοριανῶν, περίπου ἑκατὸ χρόνια ἀργότερα⁴³. Σὲ ὅτι ἀφορᾷ δὲ τὶς ἐπεκτατικὲς διαθέσεις ἀπὸ πλευρᾶς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας γιὰ τὴν ἀνάκτηση ἐδαφῶν, αὐτὲς τέθηκαν σὲ ἐφαρμογὴ μόνον ἀπὸ τὸν Ἰουλιανό, ἐν τούτοις ὁμως, τελικὰ, χωρὶς ἐπιτυχία.

Ἀκροτελευτίως, σὲ ὅτι ἀφορᾷ καθ' ἑαυτὴν τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Σαπῶρ, ἃς ἀναφερθῇ ὅτι ὁ μὲν Barnes τοποθετεῖ τὴ συγγραφὴ τῆς τὸ 324, ἐνῶ ὁ Frendo τὸ 325· πιθανῶς μετὰ τὴν πραγματοποιήσῃ τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας. Ἐπίσης ὁ Frendo καταπιάνεται καὶ μὲ τὴν αὐθεντικότητά τῆς ἐπιστολῆς ὅπως μᾶς τὴν παραδίδει ὁ Εὐσέβιος, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς αὐθεντικότητος συλλήβδην τῶν ἐγγράφων πού παραθέτει ὁ Εὐσέβιος στὸν «Βίον Κωνσταντίνου». Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο, ὁ Frendo ἀναφέρει τὴν ἀνακάλυψη παπύρου τοῦ τετάρτου αἰῶνος στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, μὲ χειρόγραφο κείμενο τὸ ὁποῖο ταυτίζεται ἀπολύτως

⁴¹ Συνέλλη, σ. 50.

⁴² Στὸ δεύτερο βιβλίον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας του, ὁ Σωζόμενος καταγράφει ὅτι οἱ Πέρσες ἱερεῖς (μάγοι), μαζὶ μὲ τοὺς Ἰουδαίους, διέβαλαν τὸν ἐπίσκοπο Συμεῶν στὸν Σαπῶρ ὡς προδότη, φίλον τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα, στὸν ὁποῖο μετέφερε μυστικὰ τοῦ περσικοῦ κράτους: Ἐπεὶ δὲ τῷ χρόνῳ πλείστοι ἐγένοντο, καὶ ἐκκλησιάζειν ἤρξαντο, καὶ ἱερέας καὶ διακόνους εἶχον, ἐλύπει τοῦτο οὐ μετρίως τοὺς μάγους, οἱ τὴν Περσῶν θρησκείαν, ὥσπερ τι φύλον ἱερατικόν, κατὰ διαδοχὴν γένους ἀρχήθεν ἐπιτροπεύουσιν. Ἐλύπει δὲ καὶ Ἰουδαίους, τρόπον τινὰ φύσει ὑπὸ βασκανίας πρὸς τὸ δόγμα τῶν Χριστιανῶν ἐκπεπολεμωμένους. Καὶ διαβάλλουσι πρὸς Σαβῶριν, τὸν τότε βασιλεῖα, Συμεῶν τὸν τότε ἀρχιεπίσκοπον Σελευκείας καὶ Κτησιφώντος, τῶν ἐν Περσίδι βασιλευουσῶν πόλεων, ὡς φίλον ὄντα τῷ Καίσαρι Ῥωμαίων, καὶ τὰ Περσῶν πράγματα τούτῳ καταμηνύοντα. (PG 67, 956BC). Ὡστόσο, κατὰ τὸν Brock, ἡ πραγματικὴ αἰτία θανάτωσης τοῦ Συμεῶνος ἦταν ἡ ἄρνησή του νὰ συμβάλῃ στὴν εἰσπράξη τῶν ὑπέρογκων φόρων πού εἶχε ἐπιβάλῃ ὁ Σαπῶρ στοὺς χριστιανούς, τὰ ἔσοδα ἐκ τῶν ὁποίων θὰ χρησιμοποιοῦνταν στὴ χρηματοδότηση τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίου· βλ. Brock S., *Christians in the Sasanian Empire: A case of divided loyalties*, *Studies in Church History* 18, (1982), σ. 4.

⁴³ Βλ. Μόσχος Δ., *Συνοπτικὴ Ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, τ. Α', Ἀρμὸς 2014, σ. 175· Φειδᾶς, Ἐκκλ. Ἱστορία, τ. Α', σ. 363: «[...] στὴν Περσία οἱ διωκόμενοι ἀπὸ τὸ Βυζάντιο νεστοριανοί, [...] ὀργάνωσαν ἀνεξάρτητη Νεστοριανικὴ Ἐκκλησία [...] καὶ ἀπερρόφησαν τοὺς προϋπάρχοντες χριστιανούς. Οἱ νεστοριανοὶ ἀπέκτησαν μεγάλη ἐπιρροή στὸ περσικὸ κράτος, λόγω τοῦ ἐκδηλοῦ μίσους τους ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἐκκλησίας του. Κατέλαβαν ὑψηλὲς θέσεις στὴ διοίκηση καὶ στὸν στρατό, ὀργάνωσαν δὲ ὅλους τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐπέκταση τοῦ περσικοῦ κράτους στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο μέχρι τὴν Αἴγυπτο.»

μὲ ἔγγραφο τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει ὁ Εὐσέβιος στὸν «Βίο». Ἡ περίσταση δίνει στὸν Frendo τὸ δικαίωμα νὰ σχολιάσει: «Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ἡ παπυρολογικὴ νέμεσις ἀναμένει ἐκείνους ποὺ ἄνευ λόγου ἐξοβελίζουν τὴν κατηγορηματικὴ, ἀρχαία μαρτυρία»⁴⁴. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Εὐσέβιος μᾶς πληροφορεῖ μὲ ταπεινότητα ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χέρι τοῦ αὐτοκράτορα, μὲ τὸν Otto Seeck νὰ ἐπισημαίνει ὅτι ἂν ἡ ἐπιστολὴ ἦταν ἀπλῶς ἀποτέλεσμα χάλκευσης ἐκ μέρους τοῦ Εὐσεβίου, σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ὁ πλαστογράφος θὰ τῆς προσέδιδε πολὺ μεγαλύτερη ἐμφατικότητα.

Σὺν τοῖς ἄλλοις, παρατηρήθηκε ὅτι ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ἔχει παραλειφθεῖ ὁ ἐθιμικὸς τύπος χαιρετισμοῦ ποὺ ἀπαντᾶται σὲ αὐτοῦ τοῦ εἵδους τὴν ἐπιστολογραφία, καθὼς καὶ ὅποιαδήποτε νύξη στὴν περσικὴ πρεσβεία ποὺ προσήλθε στὴν νέα ρωμαϊκὴ πρωτεύουσα -ἂν, κατ' ἀρχάς, εἶχε πράγματι συμπεριλάβει κάτι τέτοιο στὴν ἐπιστολὴ του ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντίνος-, μὲ τὸν Frendo νὰ διασαφίζει ὅτι ὁ λόγος γιὰ αὐτὲς τὶς παραλείψεις ἐκ μέρους τοῦ Εὐσεβίου ἦταν ὅτι θεωροῦσε αὐτὲς τὶς λεπτομέρειες ἄσχετες μὲ τὴν ἄμεση πρόθεσή του ἢ ὁποῖα ἦταν νὰ ἀναδειχθῇ ἡ μέριμνα τοῦ Κωνσταντίνου γιὰ τοὺς χριστιανοὺς ποὺ ζοῦσαν πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας⁴⁵.

Βιβλιογραφία:

Πηγές

1. *Ammianus Marcellinus*, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, XVII, 5, 5/6, London: William Heinemann LTD. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (1935).
2. Ἑρμείας Σωζόμενος, Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Β', PG 67, 956BC (1864).
3. Εὐσέβιος Καισαρείας, Εἰς τὸν Βίον Κωνσταντίνου Βασιλέως, Λόγος Δ', § 9, ΕΠΕ, τ. 4, Θεσσαλονίκη (1982).

Βοηθήματα

4. Barnes T. D., Constantine and the Christians of Persia, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 75 (1985), σ. 126-136.

⁴⁴ Frendo, σ. 60: «It is clear that a papyrological nemesis awaits those who, without good reason, throw away explicit ancient testimony.» Πρβλ. Συνέλλη, σ. 138: «Ἄν καὶ ὁλόκληρο τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ Εὐσεβίου δὲν εἶναι παρὰ ἓνα πανηγυρικὸς στὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο, ἡ αὐθεντικότητα τῶν ἐγγράφων ποὺ περιέχει θεωρεῖται δεδομένη, [...]»

⁴⁵ Frendo, σ. 61: «It lacks, as has been noted, the customary formula of greeting associated with such letters and it probably lacks considerably more. Eusebius, in fact, appears to have chosen to omit that part of the letter that dealt with those matters that had been raised by the Persian ambassadors in connection with Shapur's request. His reason for doing so may well have been that he regarded such details as irrelevant to his immediate purpose, which was to demonstrate Constantine's solicitude on behalf of those Christians who were living beyond the confines of the Roman Empire.»

5. Batiffol P., Les documents de la Vita Constantini, Bulletin d' ancienne literature et d' archeology chrétiennes 4 (1914).
6. Brock S. P., Christians in the Sasanian Empire: A case of divided loyalties, Studies in Church History 18, (1982), σ. 1-19.
7. Chrysos E., Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations, Κληρονομία 8 (1976), σ. 1-60.
8. Daryae T., Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire, I.B. Tauris 2009.
9. Fowden G., The Last Days of Constantine: Oppositional Versions and Their Influence, The Journal of Roman Studies, Vol. 84 (1994), σ. 146-170.
10. Frendo D., Constantine's Letter to Shapur II, Its Authenticity, Occasion and Attendant Circumstances, Bulletin of the Asia Institute, New Series, Vol. 15 (2001), σ. 57-69.
11. Griffith S. H., The Doctrina Addai as a Paradigm of Christian thought in Edessa in the fifth century, Hugoye 6 (2003), σ. 269-292.
12. Harrak A., The Acts of Mar Mari the Apostle, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2005.
13. Lizorkin E., Aphrahat's demonstrations. A conversation with the Jews of Mesopotamia, CSCO 642, Sub. 129, Louvain: Peeters 2012.
14. Millar F.G.B., "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 BC to AD 378", Britannica 13 (1982).
15. Μόσχος Δ., Συνοπτική Ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ, τ. Α', Ἀρμός 2014.
16. Nöldeke Th., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari, Leyden 1879.
17. Φειδᾶς Β., Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', Ἀθήναι 1997.
18. Pierre M. J. (éd.), Les Exposés: Aphraate le Sage Persan, vol. II, SC 349, 359, Paris: Cerf 1988, 1989.
19. Rist J., Die Verfolgung der Christen im spätantiken Sassanidenreich: Ursachen, Verlauf und Folgen, Oriens Christianus 30 (1996), σ. 17-42.
20. Ross S. K., Roman Edessa, Routledge 2001.
21. Seeck O. & Hartmann L. M., «Anonymus Valesianus», Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, τ. I, 2, Στουτγάρδη 1894, στ. 2333-2334.
22. Seeck O., «Sapor II», Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, τ. IA/2, Στουτγάρδη 1920, στ. 2334-2354.
23. Shahbazi Shapur A., «HORMOZD (2)» Encyclopædia Iranica, τ. XII (2004), σ. 461-462.
24. Συνέλλη Κ., Οἱ διπλωματικὲς σχέσεις Βυζαντίου καὶ Περσίας ἕως τὸν ΣΤ' αἰῶνα, Ἱστορικὲς Ἐκδόσεις Στεφ. Δ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα 1986.

Ἱστοσελίδες

25. Daryae T., Encyclopædia Iranica, ŠĀPUR II, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii>.